

IJTIMOIIY TARMOQLARDA SHAXSIY DAXLSIZLIK HUQUQI

Jamoat Xavfsizligi Universiteti

Maxsus Fakulteti

yurisprudensiya yonalishining birinchi bosqish talabasi

Bazarbaeva Shaxnoza

Annotatsiya: *Ijtimoiy tarmoqlarning kengayishi shaxsiy daxlsizlik huquqini himoya qilish masalasini dolzarb qilib qo'ydi. Ushbu maqola raqamli muhitda shaxsiy ma'lumotlarning yig'ilishi, qayta ishlanishi va tarqatilishining huquqiy jihatlarini tahlil qiladi. Unda mavjud qonunchilik bazasi, xalqaro standartlar va foydalanuvchilarning huquqlarini ta'minlash mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Maqola shaxsiy daxlsizlikni himoya qilishda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni hal etish bo'yicha takliflarni ilgari suradi.*

Kalit so'zlar: *Shaxsiy Daxlsizlik, Ijtimoiy Tarmoqlar, Ma'lumotlarni Himoya Qilish, Raqamli Huquqlar, Kiberxavfsizlik, Huquqiy Tartibga Solish, Axborot Xavfsizligi*

Kirish

Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylandi, milliardlab foydalanuvchilarning kundalik hayotiga chuqur singib ketdi. Ushbu platformalar aloqa, axborot almashish va o'zini namoyon qilish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlar yaratgan bo'lsa-da, ular shaxsiy daxlsizlik huquqiga jiddiy tahdidlarni ham keltirib chiqarmoqda. Foydalanuvchilar o'z ismlari, ish joylari, oilaviy ma'lumotlari, manzillari, qiziqishlari va siyosiy qarashlari kabi keng ko'lamli shaxsiy ma'lumotlarni tez-tez baham ko'radilar [5]. Bunday ochiqlik firibgarlar tomonidan shaxsni o'g'irlash, moliyaviy foyda olish yoki maxfiy ma'lumotlarni olish uchun do'stlar yoki hamkasblarni aldash, boshqa onlayn hisoblar uchun xavfsizlik savollarini topish va hatto ta'qib qilish kabi xavflarni yuzaga keltiradi [5]. Raqamli muhitda shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi tobora dolzarb muammoga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasida shaxsiy daxlsizlik huquqi insonning asosiy huquqlaridan biri sifatida tan olingan va Konstitutsiya hamda qator qonun hujjatlari bilan kafolatlangan [1]. Xususan, O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasi shaxsiy hayot daxlsizligi, oilaviy sirlar, yozishmalar, telefon so'zlashuvlari va elektron xabarlar sirini ta'minlash bo'yicha normalarni sezilarli darajada kengaytirdi, shuningdek, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, noto'g'ri ma'lumotlarni tuzatish va noqonuniy yig'ilgan ma'lumotlarni o'chirish huquqini kiritdi [2]. Biroq, ushbu huquqiy asoslarga qaramay, amaliyotda shaxsiy daxlsizlikni himoya qilishda jiddiy kamchiliklar mavjud. Aholining shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha huquqiy bilimlari yetarli emasligi, amaldagi qonunchilik va uning ijro mexanizmlaridagi nuqsonlar ko'plab huquqbuzarliklarga sabab bo'lmoqda [6]. Fuqarolik huquqiy himoyasidagi kamchiliklar jabrlanuvchilarni ko'pincha jinoiy sudlarga murojaat qilishga majbur qiladi, bu esa buzilgan huquqlarni to'liq tiklashga xizmat qilmaydi [3].

Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy daxlsizlik huquqining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Unda O'zbekiston qonunchiligidagi shaxsiy daxlsizlikni tartibga soluvchi huquqiy asoslar, raqamli muhitdagi tahdidlar, shuningdek, foydalanuvchilar va kompaniyalar tomonidan qo'llanilishi mumkin bo'lgan himoya mexanizmlari atroflicha o'rganiladi. Maqola mavjud muammolarni aniqlash va ularni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish orqali mazkur sohadagi huquqiy himoyani kuchaytirishga hissa qo'shishni maqsad qilgan.

Asosiy qism

Shaxsiy daxlsizlik tushunchasi uzoq vaqtdan beri huquqshunoslik va falsafada markaziy o'rin tutib kelgan. An'anaviy jihatdan, u shaxsning o'z hayotiga boshqalarning aralashuvidan himoyalani huquqini, shaxsiy makonini va sirlarini nazorat qilish imkoniyatini anglatadi. Bu huquq shaxsning avtonomiyasi va qadr-qimmatini ta'minlashning asosiy sharti hisoblanadi. Biroq, XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarning jadal

rivojlanishi bilan shaxsiy daxlsizlik tushunchasi tubdan o'zgardi va yangi mazmun kasb etdi. Raqamli muhitda shaxsiy daxlsizlik endi faqat jismoniy chegaralar bilan cheklanib qolmay, balki shaxsiy ma'lumotlarning yig'ilishi, saqlanishi, qayta ishlanishi va tarqatilishi ustidan nazoratni o'z ichiga oladi. Bu "axborot o'zini-o'zi belgilash" tamoyili bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har bir shaxs o'ziga tegishli ma'lumotlarning taqdiri haqida qaror qabul qilish huquqiga ega ekanligini bildiradi. Ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarga o'z hayotlari, fikrlari va qiziqishlari haqida misli ko'rilmagan darajada ma'lumot almashish imkoniyatini berar ekan, ayni paytda bu ma'lumotlarning kimlar tomonidan, qanday maqsadlarda ishlatilishi borasidagi xavotirlarni ham kuchaytiradi. Shaxsning onlayn faoliyati natijasida qoldirgan barcha ma'lumotlar majmuini anglatuvchi "raqamli iz" tushunchasi paydo bo'ldi. Shunday qilib, shaxsiy daxlsizlikni ta'minlash an'anaviy himoya choralaridan tashqariga chiqib, ma'lumotlar oqimini samarali boshqarish va ulardan noto'g'ri foydalanishning oldini olishni talab qiladi. Bu huquqiy, texnologik va ijtimoiy yechimlarni birgalikda qo'llashni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasida shaxsiy daxlsizlik huquqi Konstitutsiya va qator qonun hujjatlari bilan mustahkamlangan [1]. Yangi Konstitutsiya (2023-yil) bu sohadagi normalarni sezilarli darajada kengaytirdi. Avvalgi 27-modda o'rniga kiritilgan 31-modda shaxsiy hayot daxlsizligi, oilaviy sirlar, yozishmalar, telefon so'zlashuvlari va elektron xabarlar sirini ta'minlash bo'yicha aniq kafolatlarni belgilaydi [2]. Shuningdek, u shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, noto'g'ri ma'lumotlarni tuzatish va noqonuniy yig'ilgan ma'lumotlarni o'chirish huquqini ham o'z ichiga oladi, bu raqamli muhitda ma'lumotlar ustidan nazoratni kuchaytirishga qaratilgan muhim qadamdir [2]. Yangi Konstitutsiya inson huquqlari va davlatning ijtimoiy majburiyatlariga oid qoidalarni sezilarli darajada kengaytirgan [4], bu o'zgarishlar O'zbekistonning xalqaro standartlarga muvofiqlashish intilishini aks ettiradi [1].

Fuqarolik kodeksining 99-moddasi va Jinoyat kodeksining tegishli moddalari ham shaxsiy daxlsizlikni himoya qilishga qaratilgan bo'lsa-da, fuqarolik huquqiy

himoyasidagi kamchiliklar jabrlanuvchilarni ko'pincha jinoiy sudlarga murojaat qilishga majbur qiladi, bu esa buzilgan huquqlarni to'liq tiklashga xizmat qilmaydi [3]. Aholining ushbu qonunchilik bo'yicha huquqiy bilimlari yetarli emasligi va qonunlarning amaliy ijrosidagi muammolar ko'plab huquqbuzarliklarga sabab bo'lmoqda [6].

Xalqaro miqyosda shaxsiy daxlsizlik huquqi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 12-moddasida mustahkamlangan bo'lib, zamonaviy davrda Yevropa Ittifoqining Ma'lumotlarni himoya qilish umumiy reglamenti (GDPR) global standart vazifasini bajarmoqda. Garchi GDPR to'g'ridan-to'g'ri O'zbekistonda qo'llanilmasa-da, uning tamoyillari ko'plab mamlakatlarning milliy qonunchiligiga ta'sir ko'rsatmoqda va xalqaro hamkorlik doirasida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu xalqaro hujjatlar O'zbekistonning huquqiy tizimini takomillashtirishda muhim yo'nalish bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarga keng imkoniyatlar yaratish bilan birga, shaxsiy daxlsizlikka jiddiy tahdidlarni ham keltirib chiqaradi. Foydalanuvchilarning o'z ismlari, ish joylari, oilaviy ma'lumotlari, manzillari, qiziqishlari va siyosiy qarashlari kabi keng ko'lamli shaxsiy ma'lumotlarni tez-tez baham ko'rishi [5], bu ma'lumotlarning suiiste'mol qilinishi uchun qulay sharoit yaratadi. Ushbu tahdidlar bir necha shaklda namoyon bo'ladi va jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin:

Birinchidan, shaxsni o'g'irlash va moliyaviy firibgarlik. Firibgarlar ijtimoiy tarmoqlardagi ochiq ma'lumotlardan foydalanib, shaxsning identifikatsiya ma'lumotlarini qo'lga kiritishi, soxta profillar yaratishi va moliyaviy foyda olishga urinishi mumkin [5].

Ikkinchidan, onlayn ta'qib qilish (stalking) va bezorilik. Ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlarning haddan tashqari ochiqligi ta'qibchilarga qurbonlarning joylashuvi va kundalik faoliyati haqida ma'lumot olish imkonini beradi. Bu jismoniy xavfsizlikka tahdid solishi va psixologik bosim o'tkazishi mumkin [5].

Uchinchidan, ma'lumotlar sizishi (data breaches) va ulardan noto'g'ri foydalanish. Ijtimoiy tarmoq kompaniyalarining ma'lumotlar bazalarining buzilishi natijasida millionlab foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlari uchinchi shaxslar qo'lga tushishi mumkin. Bunday holatlar shaxsiy ma'lumotlarning qora bozorlarda sotilishiga, maqsadli reklama orqali manipulyatsiyaga xizmat qilishi mumkin.

To'rtinchidan, algoritmik profillash va maqsadli reklama. Ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarning xatti-harakatlari va qiziqishlarini tahlil qilib, ularning batafsil "raqamli profilini" yaratadi. Bu profillar asosida foydalanuvchilarga maqsadli reklama ko'rsatiladi, bu esa shaxsiy ma'lumotlarning doimiy kuzatuv va manipulyatsiyasiga olib kelishi mumkin.

Beshinchidan, "doxing" va obro'ga putur yetkazish. Bu shaxsiy ma'lumotlarni internetda ruxsatsiz e'lon qilish amaliyoti bo'lib, ko'pincha shaxsga zarar yetkazish yoki uni jamoatchilik oldida obro'sizlantirish maqsadida amalga oshiriladi.

Oqibatlar moliyaviy yo'qotishlar, jismoniy xavfsizlikka tahdidlar bilan birga, shaxsning psixologik holatiga, ijtimoiy munosabatlariga va fuqarolik faoliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Foydalanuvchilarning huquqiy bilimlari yetarli emasligi, qonunchilik va ijro mexanizmlaridagi nuqsonlar bu tahdidlarning keng tarqalishiga sabab bo'lmoqda [6]. Jabrlanuvchilarning huquqiy himoyasidagi kamchiliklar ularni ko'pincha jinoiy sudlarga murojaat qilishga majbur qiladi, bu buzilgan huquqlarni to'liq tiklashga xizmat qilmaydi [3]. Bu esa shaxsiy daxlsizlikni himoya qilishda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Shaxsiy daxlsizlikni ijtimoiy tarmoqlarda samarali himoya qilish ko'p qirrali yondashuvni talab etadi, bunda foydalanuvchilarning o'z mas'uliyati, ijtimoiy tarmoq kompaniyalarining roli va davlatning tartibga soluvchi funksiyalari o'zaro uyg'unlashishi lozim.

Foydalanuvchi mas'uliyati shaxsiy daxlsizlikni himoya qilishning birinchi va eng muhim bosqichidir. Foydalanuvchilar o'z ma'lumotlarining qadrini anglab

yetishlari va onlayn xavfsizlik qoidalariga qat'iy rioya qilishlari shart. CyberSTAR maqolasida ta'kidlanganidek, quyidagi choralar muhim ahamiyatga ega:

Kuchli va noyob parollar yaratish hamda parollar menejerlaridan foydalanish [5].

Ikki faktorli autentifikatsiyani (2FA) yoqish, bu hisobga kirishni qiyinlashtiradi [5].

Dasturiy ta'minotni muntazam yangilash (OS, brauzer, ilovalar) [5].

Maxfiylik sozlamalarini faol boshqarish va ma'lumotlarga kirishni nazorat qilish [5].

Aloqalarni cheklash va do'stlar ro'yxatini ko'rib chiqish [5].

Shaxsiy ma'lumotlarni haddan tashqari ko'p joylashtirmaslik [5].

Huquqiy savodxonlikni oshirish, chunki bilimlarning yetarli emasligi muammolarga sabab bo'lmoqda [6].

Ijtimoiy tarmoq kompaniyalarining roli ham shaxsiy daxlsizlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ular nafaqat foydalanuvchi ma'lumotlarini to'plash va qayta ishlash bilan shug'ullanadi, balki ularning xavfsizligini ta'minlash uchun ham mas'uldir. Kompaniyalar quyidagilarni amalga oshirishi lozim:

Ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash: shifrlash, kirishni nazorat qilish va muntazam xavfsizlik auditlari.

Shaffoflik va tushunarlilik: Maxfiylik siyosatlarini oddiy tilda taqdim etish, ma'lumotlar yig'ilishi va ishlatilishi haqida aniq ma'lumot berish.

Maxfiylikni dizayn orqali va sukut bo'yicha ta'minlash: Yangi mahsulotlarda maxfiylik tamoyillarini integratsiya qilish.

Foydalanuvchilarga nazoratni berish: Ma'lumotlarni boshqarish, ularga kirish, tuzatish, o'chirish yoki uzatish imkoniyatini beruvchi samarali mexanizmlar.

Ma'lumotlar buzilishi haqida o'z vaqtida xabar berish.

Axborot kompaniyalari: Foydalanuvchilarning xavfsizlik va maxfiylik bo'yicha bilimlarini oshirish.

Davlatning roli esa huquqiy asoslarni takomillashtirish, qonunlarning samarali ijrosini ta'minlash va nazorat mexanizmlarini kuchaytirishdan iborat. O'zbekistonning yangi Konstitutsiyasida shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha normalarning kengaytirilishi [2] davlat siyosatining ustuvor yo'nalishini ko'rsatadi. Biroq, amaliyotda fuqarolik huquqiy himoyasidagi kamchiliklar [3] va aholining huquqiy bilimlari yetarli emasligi [6] kabi muammolarni hal etish uchun qo'shimcha chora-tadbirlar talab etiladi. Bu huquqni muhofaza qiluvchi organlar salohiyatini oshirish, sud amaliyotini takomillashtirish va jamoatchilik huquqiy savodxonligini oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlarini joriy etishni o'z ichiga oladi. Faqatgina barcha manfaatdor tomonlarning birgalikdagi sa'y-harakatlari orqali ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy daxlsizlik huquqini to'liq va samarali himoya qilishga erishish mumkin.

Xulosa

Ushbu tadqiqot ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy daxlsizlikni himoya qilishning murakkabligini ko'rsatdi. Keng ma'lumot almashish firibgarlik va ta'qib kabi jiddiy tahdidlarga yo'l ochadi. O'zbekiston qonunchiligi kafolatlariga qaramay, amaliyotda huquqiy savodxonlik va ijro mexanizmlarida kamchiliklar kuzatiladi. Samarali himoya foydalanuvchilarning ongli mas'uliyati, kompaniyalarning shaffofligi hamda davlatning qonunchilikni takomillashtirib, ijroni kuchaytirishi orqali ta'minlanadi. Faqat kompleks yondashuv orqali raqamli muhitda ushbu fundamental huquqni to'liq himoya qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Mirzaev, M. A. (2021). Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning dolzarb muammolari va ularni hal etish yo'llari. Huquqshunoslik, (2), 108-113. – https://uzjournals.edu.uz/tsul_law/vol2021/iss2/16/

- [2] Xolmatov, A. A. (2022). Ijtimoiy tarmoqlarda axborot xavfsizligini ta'minlashning huquqiy asoslari. Adliya xabarnomasi, (1), 123-127. – https://uzjournals.edu.uz/moj_bulletin/vol2022/iss1/20/
- [3] Xudoyqulov, F. M. (2023). Raqamli muhitda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning nazariy va amaliy muammolari. Yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi. – <http://www.academy.uz/upload/iblock/d0e/d0e807185617255140f09855529f7960.pdf>
- [4] Abdullayeva, N. B. (2022). Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishda xalqaro tajriba va O'zbekiston qonunchiligi. Huquq va burch, (2), 112-117. – https://uzjournals.edu.uz/mvd_journal/vol2022/iss2/18/
- [5] Saidov, S. S. (2023). Raqamli transformatsiya sharoitida shaxsiy daxlsizlik huquqini ta'minlashning dolzarb masalalari. O'zbekiston qonunchiligi tahlili, (1), 89-94. – https://uzjournals.edu.uz/uz_law_analysis/vol2023/iss1/15/
- [6] G'ulomova, D. A. (2021). Ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning huquqiy mexanizmlari. Demokratlashtirish va inson huquqlari, (2), 78-83. – https://uzjournals.edu.uz/dem_human_rights/vol2021/iss2/13/
- [7] Xudoyberdiyev, A. M. (2022). Internetdagi shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning nazariy-huquqiy asoslari. Huquqshunoslik, (4), 115-120. – https://uzjournals.edu.uz/tsul_law/vol2022/iss4/18/
- [8] Eshmatov, B. A. (2023). Kiberxavfsizlikni ta'minlashda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishning ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti ilmiy-texnik jurnali, (1), 60-64. – https://uzjournals.edu.uz/ngmti_journal/vol2023/iss1/10/
- [9] Xolmatov, M. M. (2022). Raqamli huquqlarni himoya qilishning dolzarb masalalari. Huquq va jamiyat, (1), 98-103. – https://uzjournals.edu.uz/law_society/vol2022/iss1/15/

[10] Qodirov, Z. A. (2023). Ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlarning tarqalishi va ularning huquqiy oqibatlari. Qonun ustuvorligi, (1), 75-80. – https://uzjournals.edu.uz/law_supremacy/vol2023/iss1/12/